

Giovanni Santini:

Dal'Illirico romano alla Jugoslavia moderna. Le strutture territoriali della Penisola Balcanica attraverso i secoli

(Giuffrè, Milano 1997, 125 p.)

Већ у самом наслову ове монографије (*Од римског Илирика до савремене Југославије. Територијална структура Балканског полуострва кроз векове*) садржана је сва необичност подухвата који је њен аутор желео да оствари: изложити преглед јавноправних структура на територији екс-Југославије од античких времена до, дословце, најновијих дана. Рад започиње Диоклецијановом реорганизацијом административне поделе Римског царства, а завршава се – после свега стотинак страница – Дејтонским споразумом. У сажетом предговору овај професор правне историје на Универзитету у Модени разлоге за настанак свог дела налази у потреби да својим студентима, али и самом себи, објасни дубље историјске корене најновијих страдања кроз које пролазе словенски народи насељени на југу Европе. Полазећи од уобичајене констатације о Балкану као раскрсници на којој се укрштају путеви, народи и континенти и где су се Словени нашли на првој линији нетолеранције, шизме и неразумевања између Истока и Запада, између хришћанске Европе и Ислама, аутор покушава да разлоге за савремене неспоразуме и конфликте пронађе у даљој прошлости. Али, при том он не сматра да је историја фатум коме се морамо нужно повинovati, већ да сусрет и прожимање различитих цивилизација и култура из аспекта једне универзалистичке визије морају чинити део будућег „новог хуманизма“. Критичко преиспитивање савремене (зло)употребе историје и њено боље разумевање, по мишљењу овог аутора, један је од путева ка остварењу тога циља.

Јавноправном структуром средњовековне и модерне Европе Сантини се бавио и у својим ранијим студијама: *Europa medioevale. Introduzione allo studio delle strutture territoriali di diritto pubblico* (Милано 1986) и *Gli spazi giuridici regionali. Le strutture comuni dell'Europa moderna* (Милано 1991).

Овај рад је подељен у два дела без посебних наслова, од којих први (стр. 3–72) садржи десет краћих целина, а други (стр. 73–108) свега три, за којима следи преглед извора и литературе – у који је укључена знатно ширира библиографија о екс-Југославији од оне која је цитирана у тексту (стр. 107–125). Праћење ауторовог излагања олакшава и 13 историјских мапа.

У уводном поглављу (стр. 3–10) анализиран је настанак поделе Балканског полуострва, односно формирање Западног и Источног Илирика. Сантини сматра нетачном уобичајену тврдњу да

је за то заслужан Диоклецијан, већ мисли да је до тога дошло крајем владавине Константина Великог (335. г.) У другом одељку (стр. 11–18) аутор прати функцију *praefectus pretorio* у оба Илирика до краја IV века и констатује да је територијална подела повремено варирала све до 386. године, када је Теодосије дефинитивно учврстио поменути административну границу. У трећем одељку (стр. 19–21) указује се на појаву нових територијалних јединица у оба Илирика и настанак *comites Panoniae Sirmiensis*, *comes Saviae* и *comes Dalmatiae*. У четвртом одељку (стр. 22–25) аутор анализира последице настанка утврђене границе Сава–Драва на територијално организовање *Ilirico superiore*, доказујући да је формирање тзв. „краљевства Острогота“ у Панонији (455–473) имало посебан значај за каснију историју Балкана. Позивањем на античке изворе (Jordanes XXXII, 77) аутор у следећем одељку (стр. 26–31) показује да су Римљани уз помоћ Острогота успели 427. г. да врате *limes* до Дунава и да су они потом остали у Панонији већински варварски народ. У шестом одељку (стр. 32–36) аутор покушава да изнађе одговор на питање какав је однос постојао између римске административне власти и варварске војне организације на територији Паноније између 380. и 473. године. Он га види као 'дуалистичко друштво' у коме су *федерати* били потчињени римској војној администрацији, мада је варварски војни старешина добијао висока звања у тој организацији. Отуда ни именовање Аларика за *dux Illirici* (397. г.) није значило да су римске трупе на том подручју биле стављене под његову команду, већ само то да је он био укључен у државну хијерархију и да му је истовремено била додељена римска територија која је формално спадала у надлежност федерата. Због тога ће *dux*, или *magister militum per Illiricum*, бити потчињен шефу римске цивилне администрације за ову област у звању *praefectus pretorio*, чије су компетенције биле заиста веома широке. По овом аутору, поменута пракса ће постати 'институционални модел' који ће се користити и касније у сличним ситуацијама, што ће довести до очувања већ раније успостављених административних граница, упркос продору бројних варварских народа на територију Римског царства и њиховом трајном насељавању у тим областима.

У седмом одељку (стр. 37–43) започиње анализа периода до-сељавања Словена на Балкан. У заједници са Аварима они су на западу окупирали простор обе Паноније (*Superior* и *Inferior*) и дела *Noticum*-а који су претходно (568. г.) напустили Лонгобарди, дотадашњи федерати императора Јустинијана. И овде се намеће проблем сукцесије власти, овог пута између последњег римског *dux Notici* и првог словенског *dux Carantorum* по имену Борут – који је уз помоћ Бавараца савладао Аваре (743. г.), али и убрзо потпао под франачку супремацију. Аутор посебно инсистира на чињеници да је и у овом случају могуће запазити поштовање континуитета,

не само у погледу места које је вековима било административно средиште те области, већ да би се приликом устоличавања карантанских кнезова очувала и древна инаугурациона церемонија. Она се обављала код 'кнежевог камена' (у ствари капитела из срушеног римског града Virunum-а, тј. Клагенфурта-Целовца) и 'војводског престола' (односно каменог престола под отвореним небом са дво-струким седиштем: једно је окренуто западу, а друго истоку). Аутор сматра да симболична предаја власти од стране сељака новом кнезу у присуству народа до сада није правилно схваћена: у њој треба видети претходно историјско сучељавање између локалног становништва (Римљани) и новопридошлих странаца (Словени) са чијим представником староседеоци склапају споразум по коме ће се војводска власт морати обављати према прецизним јавноправним регулама. То је она иста схема по којој римски *rector provinciae* при ступању на дужност издаје *edictum*, који ће се овде само преобразити у *consuetudo Caranorum*. Тиме је *dux Sclavorum* заправо очувао континуитет са римским *dux*-ом, преузимајући на истом месту исте функције (одбрамбену и управну), опет уз *consensus* локалног становништва које углавном чине земљорадници, као што су то раније били римски колони. У оквиру тзв. Самовог племенског савеза (623–658) – који Сантини назива првом словенском државом – Карангантија ће сачувати своју индивидуалност у односу на суседне области, а одређени степен унутрашње аутономије постојаће све до 820. године.

У осмом одељку (стр. 44–52) аутор указује на проблем сукцесије власти између *dux Norici Mediterranei* и *dux Caranorum*, односно тачног лоцирања *metropolis Norici*. Наиме, последњи остроготски војвода (*Ursus vir spectabilis*) изгледа да је око 500. године столовао у граду *Teurnia* док се 'церемонија устоличавања' словенског војводе, као што је већ речено, обављала на остацима античког града *Virunum*-а. Позивајући се на најновија истраживања Ж. Годемеа (*Gaudemet*) аутор показује да је и у римско доба *rector provinciae* столовао у различитим палатама на својој територији, а да је само *de iure* постојала једна регионална 'метропола', из чега Сантини закључује да је то вероватно био случај и кад је у питању *dux Norici Mediterranei*.

У деветом одељку (стр. 53–57) аутор даје приказ етничких слојева који су се смењивали на поменутих просторима и закључује да је најстарији илирски етнички *stratum* већ у III в. пре н. е. обogaћен Таурисцима, народом келтског порекла, потом долазе Римљани, а крајем VI века Словени. Приликом насељавања Балкана, словенска култура, језик и религија неминовно су претрпели утицаје својих историјских претходника али су такође, према овом аутору, наследили и затечену административно-територијалну поделу. Као што је показао Волфрам (*Wolfram*), током миграција *gens* није сам по себи некаква затворена политичко-територијална једи-

ница са потпуно формираним етничким идентитетом, већ он представља отворену социјалну структуру која ће постати *популус* тек када се веже за одређену територију и формира своју *нацију*. Отуда ће, закључује Сантини, Словенци тек средином VIII века достићи 'статичност' типичну за постномадску фазу развоја и под утицајем својих суседа Лонгобарда поћи поменутиим путем развоја. У последњем поглављу првог дела књиге (стр. 58–69) аутор ће аргументацију за своју тезу тражити и у археолошким налазима који указују на постојање континуитета између насеља римских *limitanea* и лонгобардских насеобина у области *Noticum* и *Pannonia*.

Други део књиге започиње поглављем (стр. 73–84) у коме потврду за раније изложене тезе аутор жели да изнађе кроз анализу историје досељавања Хрвата (602. г.), стварања њихове најстарије државе, губитка самосталности (1102. г.) и њене касније судбине. И овом приликом Сантини у првобитној територијалној подели на *Croazia dalmatica* и *Croazia rannonica* (из које ће тек касније настати јединствен државни ентитет) види паралелу са касноримском облашћу *Dalmatia* (северозападни део) и *Pannonia Savensis*. Такође и са становишта црквене организације, запажа аутор, одлукама црквеног концила у Салони (Сплит), 530. и 533. године, надлежност надбискупа овога града поклапала се са административном поделом поменутих римских провинција – додуше, тада у рукама Острогота. Чак и када се много касније успоставила самостална Дубровачка надбискупија (999. г.), под њеном јурисдикцијом ће бити само градови јужног Јадрана, односно *Dalmatia inferior* (или *Croatia rubea*), а не и они у области *Dalmatia superior* (или *Croatia alba*) која се простирала северно од Салоне (Сплита), традиционалног средишта истоимене римске провинције. Сантини и код Хрвата уочава процес фузије са различитим староседелачким становништвом (*Liburni, Iapodes, Dalmati, Ardiei, Daorsi, Scordisci* и др.) из које се рађа једна нова реалност у којој велики број *малих ентитетина* прераста у мали број *великих ентитетина*. Они се формирају у 'народ' у оквиру већ успостављених 'калупа' или 'модела' (аутор их назива *contenitori territoriali*) који су се на одређеној територији формирали на основу претходних етничких субстрата, тј. структуре *колективне свессти* успостављене код становништва које живи у истом географском, културном и религијском амбијенту. Отуда, по овом аутору, скоро сваки регион карактерише *хомогени културни простор* у коме људи живе око неког средишта или метрополе – како су називани у доба Римљана градови у којима је сазиван *concilium episcoporum*. У средњем веку овакви регионални простори (у ствари римске *provinciae*) трансформисаће се и постати јавноправне територијалне структуре са одбрамбеном, административном и судском функцијом (тзв. *ducati*). Генерално посматрано, закључује Сантини, Словенци су продукт територијалног 'калупа'

баварско-медитеранског типа, а Хрвати јадранско-угарског. У следећем одељку (стр. 85–91) аутор своју теорију о континуитету територијалних 'средишта' (capoluogo) поткрепљује анализом примера везаних за област Pannonia romana, која се ипак претежно односи на историју мађарског народа, док у завршном поглављу (стр. 92–108) доказује да су Срби формирани у 'калупу' насталом од провинција Praevalitana, Moesia Superior и Dardania. Везујући се за pars Orientis Римског царства, српски народ тако постаје баштиник византијске државноправне идеологије и православне вере, а Хрвати и Словенци остају везани за латинску културу и Римокатоличку цркву. Тиме се на Балкану успостављају две цивилизације: једна mitteleuropea и друга levantina, док ће присуство муслиманске компоненте у Босни овај мозаик још више искомпликовати. Ова три различита 'погледа на свет' ипак повезује сродан језик и Сантини закључује да се једино међусобном толеранцијом може превазићи разлика у менталитету и религијама, поготово уколико се оне схвате као једна 'универзална религија' попут оне која је већ откривена у доба хуманизма и ренесансе.

Основни утисак после читања ове студије остаје да је она настала у искреној жељи да се што боље разумеју балкански народи према којима историја очигледно није била ни најмање наклоњена. Чињеница да сам аутор не припада тој средини чини подухват још вреднијим. Тиме се у основи постиже и већа научничка објективност, без пристрасности од које нису увек лишени историчари са балканског тла. Додуше, непознавање јужнословенских језика (судећи бар по цитираној литератури) учинило је да Сантинију остану недоступни радови многих еминентних историчара, поготово из источног дела экс-Југославије. Тако ће му, на пример, за периодизацију српске историје ауторитет постати извесни Ф. Г. Мајер (Maier) (стр. 97) – али за то део кривнице носе и наше научне средине: резултати наших истраживања нису преведени на светске језике, па тако нису ни доступни страним научницима. Није, отуда, чудо што се Сантини у својим разматрањима веома често позива на одреднице из италијанских енциклопедија које, и поред свога угледа, не могу бити много више од почетне информације. Могуће да је због тога и дошло до неких непрецизности: у тексту остаје нејасно да ли је најстарија хрватска држава 'настала после 626. године' (стр. 74) или је 'већ око 852. г. формиран ембрион те државе'; владар Дукље Михајло није добио титулу краља од византијских владара већ од римског папе, вероватно пре 1077. године (стр. 97); Дубровачка надбискупија није основана 999. г. (стр. 79), јер је до тога могло доћи после пропасти Самуиловог царства и настанка друге теме (Далмација) са седиштем у Дубровнику: тек папском булом из 1022. епископ овога града ће постати архиепископ; становништво Босне у прошлости, а ни данас, није било

већином муслиманско (стр. 68), нити муслимани искључиво потичу од средњовековних јеретика *богомила* или *џаџарена* (стр. 104); тешко је прихватити и тврдњу да је нуклеус најстарије српске државе био на Јадрану (стр. 93 и 99); Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца није настала 1914, него 1918. године (стр. 107), итд.

Ипак, ова непрецизна фактографија не утиче пресудно на основну тезу коју Сантини заступа. Она почива на изразито 'романистичком' приступу и, генерално гледајући, полемика са премисама од којих такав став полази, захтева далеко већи простор него што то пружа једна сумарна рецензија. Треба, међутим, имати у виду да је у научној литератури „једногласно прихваћено гледиште да не постоји континуитет између античке градске општине и средњовековне комуне“ (Л. Маргетић: *Антика и средњи вијек*, Загреб 1995, стр. 249), па је овај став индикативан и онда када се говори о ширим административно-територијалним целинама у којима су живели балкански народи од антике до данас. Сувише су велики прекиди у нашим сазнањима о историјским токовима на овом тлу да би се могли извучити некакви коначни закључци, поготово када се иде дубље у прошлост. И поред тога, теорије „тисућлетног“ континуитета веома су омиљене у идеологизованим историографијама од Триглава до Ђевђелије, и штета је што студија Сантинија углавном почива на монографијама тога типа. Управо су оне, као „државотворни“ пројекти, и доживеле највећу промоцију у иностранству.

Сложили бисмо се, отуда, са академиком С. Ђирковићем, који у својим радовима констатује да се државноправни, територијални, па и етнички континуитети конструишу занемарујући огромне разлике међу епохама и творевинама које би требало да проистичу једна из друге: не знамо колико је Зета непосредан наставак Дукље о којој говори Константин VII Порфирогенит, али се поуздано може тврдити да територија Балшића није наставак зетске краљевине Михајла и Бодина, као што знамо да Црна Гора, ни као територија ни као политичка творевина, није наставак осамостаљене области Балшића; Црна Гора из XVIII и XIX века није прости наставак државе Црнојевића, као што ни Србија кнеза Милоша није наставак Српске деспотовине, нити је, шире посматрано, савремена Грчка наставак Византијског царства. Континуитети се не смеју негирати тамо где заиста постоје, али их највише „научно откривају“ управо они који Балкан желе да виде распарчан, разједињен и омеђен прастарим историјским границама. Највећи парадокс Сантинијевог подухвата јесте у томе што дезинтегрисан Балкан није његова визија, али је ипак тој идеји дао посредно свој допринос и аргументацију.